

Διαστάσεις της παιδικής φτώχειας στην Αθήνα: Θεωρητικές προσεγγίσεις, εμπειρική έρευνα και μεθοδολογικά ζητήματα¹.

Άννα Νικολάου

Εισαγωγή²

Στόχος αυτής της μελέτης είναι να αναδείξει το πρόβλημα της παιδικής φτώχειας στην περιοχή της πρωτεύουσας, αλλά και να προσεγγίσει τα μεθοδολογικά προβλήματα που συνοδεύουν μια τέτοια διερεύνηση.

¹ Η εργασία αυτή δεν είναι μόνο προϊόν ατομικής προσπάθειας αλλά και άλλων οι οποίοι/ες συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωσή της. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω συγκεκριμένα: τον Διευθυντή του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ, καθηγητή κ. Θωμά Μαλούτα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και για τη θετική, συνεχή και ουσιαστική του παρουσία· τον Διευθυντή του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ, καθηγητή κ. Ιωάννη Σακέλλη για τη διάθεση της βάσης δεδομένων της EU-SILC 2003· την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας και ιδιαίτερα το κ. Γιώργο Ντούρο, Προϊστάμενο Τμήματος Ειδικών Ερευνών Νοικοκυριών της ΕΣΥΕ, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη διαδικασία εκπόνησης αυτής της εργασίας: με τη διάθεση ενός πολύ σημαντικού πληροφοριακού υλικού σχετικά με την εμπειρική δειγματοληπτική έρευνα EU-SILC, την τροποποίηση και ενοποίηση των αρχείων του 2003, με υποδείξεις και οδηγίες για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων, με τη στατιστική επεξεργασία και διάθεση στοιχείων της EU-SILC 2005, καθώς επίσης και με πολλές θεωρητικές συζητήσεις γύρω από τα μεθοδολογικά προβλήματα που αφορούν στην εμπειρική διερεύνηση της φτώχειας· τη συνεργάτιδα Λάουρα Μαραύτου-Αλιπράντη, διευθύντρια ερευνών ΕΚΚΕ, για τη συνεργασία μας στο Ευρωπαϊκό πρόγραμμα WELLCHI Network με τίτλο «Η ενημερία των παιδιών»· την κ. Έρση Ζακοπούλου, Κύρια Ερευνήτρια ΕΚΚΕ, για τις πολύτιμες συμβουλές της και παρατηρήσεις· την κ. Αντωνία Κορρέ, Υποψήφια Διδάκτορα Στατιστικής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, η οποία με παρεμβάσεις και παρατηρήσεις βοήθησε στην προσπάθεια για στατιστική ορθότητα των αποτελεσμάτων.

² Η μελέτη αντλεί στοιχεία από τις παρακάτω παρουσιάσεις που έγιναν στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος WELLCHI Network: Alipranti L. and Nikolaou A. (2005) "Childhood in poverty: a disturbing reality. Some theoretical and Empirical Considerations" Paper presented to the WELLCHI NETWORK 4th Workshop, 2-3 December 2005.

Alipranti L. and Nikolaou, A. (2006) "Child poverty in Multicultural Societies" Paper presented to the WELLCHI NETWORK Second Conference, University of Hamburg 31-1 April 2007

Alipranti L. and Nikolaou, A. (2007) "Defining and Measuring Child Poverty: Contemporary Trends and Issues" Paper presented to the WELLCHI NETWORK 3rd Local Agents Meeting, National Hellenic Research Institute 23 March 2007.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της UNICEF η παιδική φτώχεια αυξάνεται στις ανεπτυγμένες χώρες (UNICEF, 2005, Μπούζας, 2005: 99) και μάλιστα στις χώρες του ΟΟΣΑ η εισοδηματική φτώχεια μεταξύ των παιδιών ξεπερνάει αυτή των ηλικιωμένων, οι οποίοι παραδοσιακά αποτελούσαν την ομάδα που αντιμετώπιζε τον μεγαλύτερο κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας (Flaquer, 2007).

Η εξάλειψη της φτώχειας και η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελούν σημαντικούς στόχους για την οικονομική ανάπτυξη της Ε.Ε. Όπως μάλιστα υπαγορεύουν τα πρακτικά του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Λισσαβόνα το Μάρτιο 2000, τα παιδιά αποτελούν μια από τις ομάδες-στόχους της κοινωνικής πολιτικής, με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής ένταξης των οικονομικά ασθενέστερων και αποκλεισμένων ομάδων³. Η έννοια όμως του κοινωνικού αποκλεισμού, έτσι όπως διατυπώνεται σε πολλά ευρωπαϊκά κείμενα και εθνικά σχέδια δράσης, παραπέμπει «στην γενικότερη αντίληψη περί αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και συνεπώς δεν μας λέει ουσιαστικά πολλά πράγματα για τον κοινωνικό αποκλεισμό στην παιδική ηλικία» (Ridge, 2002: 6).

Έρευνες που έχουν γίνει σε άλλες χώρες επισημαίνουν τις σοβαρές επιπτώσεις της φτώχειας στην υγεία, τη σχολική επίδοση και την αυτοεκτίμηση των παιδιών (βλ. Ridge, 2002: 3). Ως επί το πλείστον όμως, οι εμπειρικές διερευνήσεις της φτώχειας σε επίπεδο νοικοκυριών δεν παρέχουν τη δυνατότητα μιας ξεκάθαρης και λεπτομερούς ανάλυσης του επιπέδου και των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών καθώς, ο πληθυσμός στις μεγάλης κλίμακας επαναλαμβανόμενες εμπειρικές δειγματοληπτικές έρευνες είναι συνήθως άτομα 16 ετών και άνω.

Τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως παθητικά μέλη του νοικοκυριού (βλ. Ridge, 2002), εφόσον δεν εργάζονται και συνεπώς δεν συνεισφέρουν άμεσα στην οικονομία της χώρας και στο εισόδημα του νοικοκυριού. Με άλλα λόγια, τα παιδιά αποτελούν μία αόρατη κοινωνική κατηγορία και συνεπώς δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, τόσο στην έρευνα, όσο και στην πολιτική και την κοινωνία, επικρατεί η τάση να συγχέο-

³Βλ.σχετικά:

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/ec/00100-r1.gr0.htm

νται οι ανάγκες τους με τις ανάγκες και τα συμφέροντα της οικογένειας και ειδικότερα των εργαζομένων γονέων. Η έλλειψη αναγνώρισης των αναγκών των παιδιών και της διαφορετικότητας τους απέναντι στους ενήλικες συνεπάγεται την εξαγωγή συνήθως συμπερασμάτων για την ευημερία τους από τα στοιχεία που παρέχουν οι μεγάλης κλίμακας εμπειρικές δειγματοληπτικές έρευνες σχετικά με τη γενικότερη κατάσταση του νοικοκυριού και τις συνθήκες διαβίωσης των μελών του.

Πολύ απλά, θεωρούμε ότι τα παιδιά είναι φτωχά επειδή ζούνε σε νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας και το αντίστροφο. Μπορεί αυτό να φαίνεται λογικό, όμως στην πραγματικότητα ένα παιδί μπορεί να ζει σε ένα νοικοκυριό που βρίσκεται πάνω από το όριο της φτώχειας αλλά το ίδιο να στερείται βασικών αγαθών⁴. Αντίθετα, ένα παιδί που ζει σε φτωχό νοικοκυριό μπορεί να μην βιώνει προβλήματα φτώχειας και υλικής αποστέρησης, επειδή οι γονείς φροντίζουν έτσι ώστε ένα μεγάλο μέρος του εισοδήματος να καλύπτει τις βασικές τουλάχιστον ανάγκες του ή επειδή τα παιδιά διαθέτουν ίδια εισοδήματα και συνεπώς δεν είναι τα ίδια φτωχά⁵. Ακόμη οι μεγάλες επαναλαμβανόμενες έρευνες δεν παρέχουν συγκεκριμένα στοιχεία σχετικά με την κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των μελών του νοικοκυριού, το χαρτζιλίκι των παιδιών, τις αποταμιεύσεις τους, τις καταναλωτικές τους δαπάνες και συνήθειες κτλ. Η διερεύνηση της φτώχειας στηρίζεται στην πρόσληψη του νοικοκυριού ως μιας εσωτερικά ομοιογενούς και εμφανώς προσδιορισμένης καταναλωτικής και παραγωγικής μονάδας και οικογενειακής δομής (βλ. Wong, 1984: 62) της οποίας τα μέλη δεν διαφοροποιούνται ως προς τις ανάγκες και την καταναλωτική τους συμπεριφορά.

Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα, όπως αναφέρει και ο Σ. Καραγιωργας κ.ά. (1999:34), είναι ότι μέχρι σήμερα «δεν έχει διατυπωθεί ένας γενικά αποδεκτός ορισμός και τούτο γιατί οι αντιλήψεις για το ποιος είναι φτωχός και ποιος όχι, διαφέρουν μεταξύ των θεωρητικών που έχουν μελετήσει το φαινόμενο της φτώχειας, των ερευνητών που προ-

⁴ Για τη μεθοδολογική προσέγγιση της παιδικής φτώχειας βλέπε επίσης Μπούζας Ν. (2006: 100).

⁵ Οπ. π.

σπαθούν να την μετρήσουν και των πολιτικών εξουσιών που ασκούν πολιτική για την καταπολέμησή της». Έτσι η ίδια η έννοια της φτώχειας παραμένει ρευστή και ουσιαστικά στατιστικά και μόνο προσδιοριζόμενη και αυτό δημιουργεί σοβαρά επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα που είναι, ως επί το πλείστον, γνωστά στους επιστήμονες που ασχολούνται με τη μελέτη του φαινομένου.

Αντίστοιχα, και κατά τη γνώμη μου με ακόμη σοβαρότερες συνέπειες, δεν υπάρχει επίσημος ορισμός της παιδικής φτώχειας, η οποία συνήθως συνδέεται με το γενικό επίπεδο ευημερίας μιας κοινωνίας. Θα μπορούσε εύκολα να υποτεθεί ότι η παιδική φτώχεια δεν διαφέρει από τη γενική θεώρηση της φτώχειας η οποία συνήθως παραπέμπει στην έλλειψη υλικών αγαθών. Ωστόσο, τα παιδιά αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού, τα οποία μπορεί να οφείλονται σε πληθώρα παραγόντων και τα οποία μπορεί να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στους σημαντικούς για το στάδιο ζωής τους, τομείς της ανάπτυξης, εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης. Τα παιδιά δεν έχουν ουσιαστικά επιλογές ούτε αναπτύσσουν στρατηγικές, όπως θεωρητικά οι ενήλικες, ώστε να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα φτώχειας και αποκλεισμού. Με άλλα λόγια, τα παιδιά μπορούν ελάχιστα έως καθόλου να επηρεάσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους σε αντίθεση με τους ενήλικες που έχουν πλήρως τη δυνατότητα να διαχειριστούν το όποιο εισόδημά τους.

Όπως, λοιπόν, οι έννοιες «φτώχεια», «παιδική φτώχεια» και «αποκλεισμός» δεν είναι δεδομένες και αναλλοίωτες - αλλά στην πραγματικότητα διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη συνάφεια, την ευρύτητα και το ειδικό τους βάρος - έτσι και ο όρος «παιδική ηλικία» είναι σχετικά ασαφής καθώς δεν υπάρχει μία κοινή αντίληψη ως προς το πώς ορίζεται το πέρασμα από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση⁶.

⁶ Για μια λεπτομερή ανάλυση των σχετικών, ποικίλων θεωρητικών και κοινωνιολογικών προσεγγίσεων της παιδικής ηλικίας, ως ιστορικά εξελισσόμενες και κοινωνικά κατασκευαζόμενες κατηγορίες βλ. Wyness, M. (2006).

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ, «παιδί θεωρείται κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός εάν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία» βλ. <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>

Συνεπώς για να μελετηθεί σε όλες της τις διαστάσεις η παιδική φτώχεια χρειάζεται προηγουμένως να οριστούν οι έννοιες *παιδική φτώχεια*, *κοινωνικός αποκλεισμός* και *ανισότητα στην παιδική ηλικία*, γιατί από τον ορισμό που θα δοθεί σε αυτές τις έννοιες εξαρτάται η δημιουργία σταθερών και αξιόπιστων δεικτών που είναι απαραίτητοι για την αξιολόγηση και παρακολούθηση του προβλήματος.

Η φτώχεια και η ευημερία των παιδιών. Σύγχρονες τάσεις και προβληματισμοί.

Αν ο όρος «παιδική φτώχεια» χαρακτηρίζεται από σχετική ασάφεια και προβληματισμό από την πλευρά τόσο των επιστημόνων όσο και των πολιτικών εξουσιών, από την άλλη μεριά, το πλαίσιο μέσα στο οποίο επιχειρείται μία προσπάθεια να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο του όρου «παιδική ευημερία» είναι η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού παρέχει το σημαντικότερο νομικό πλαίσιο για τη διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών, η οποία προϋποθέτει μεταξύ άλλων, την αναγνώριση από την πλευρά των συμβαλλόμενων κρατών του δικαιώματος των παιδιών για ένα κατάλληλο περιβάλλον ζωής που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή τους (άρθρο 27, παράγραφος 1)⁷. Οι χώρες που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μεταξύ των οποίων είναι και η Ελλάδα, είναι υποχρεωμένες βάσει των άρθρων 4 και 27 να λάβουν κατάλληλα μέτρα για την εξάλειψη της φτώχειας στα παιδιά.

Ωστόσο, το πρώτο βήμα για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας απαιτεί οι κυβερνήσεις να προσδιορίσουν ξεκάθαρα τι σημαίνει για ένα παιδί να είναι φτωχό, και επιπλέον ο προσδιορισμός της φτώχειας προϋποθέτει τον προσδιορισμό και τη μέτρηση των υλικών πόρων που καθορίζουν την ευημερία (βλ. Corak, 2005: 39).

Το εισόδημα ή καταναλωτική δαπάνη δεν αποτελούν από μόνοι τους δείκτες συνολικής παιδικής ευημερίας. Στην πραγματικότητα η ευημερία των παιδιών σχετίζεται με την υγεία, τη φυσική και τη γνωστική α-

⁷Βλ. επίσης <http://www.unicef.gr/reports/symb.php#a>

νάπτυξη, τη φροντίδα ή την αμέλεια, τη βία, την ασφάλεια, τη παιδική εργασία, τη σχολική επίδοση και την ποιότητα της σχολικής ζωής, τις σχέσεις με την οικογένεια και το σχολείο, τα πολιτικά δικαιώματα των γονέων που είναι μέλη μεταναστευτικών ομάδων ή μειονοτήτων κτλ. Όλα τα παραπάνω μπορούν να θεωρηθούν δείκτες ευημερίας οι οποίοι σε συνδυασμό με την εισοδηματική φτώχεια θα μπορούσαν να μας δώσουν ικανοποιητικά στοιχεία αλλά συνήθως δεν περιλαμβάνονται σε μεγάλες επαναλαμβανόμενες έρευνες νοικοκυριών. Όπως αναφέρθηκε ήδη, σε αυτές τις έρευνες την μονάδα απόκρισης αποτελούν συνήθως άτομα ηλικίας 16 ετών και άνω, ενώ σε γενικές γραμμές παρέχονται κάποιες πληροφορίες για τα παιδιά από τις οποίες όμως μπορούν να εξαχθούν πολύ περιορισμένα συμπεράσματα.

Φωτεινές εξαιρέσεις αποτελούν χώρες όπως η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Γερμανία. Η Βρετανική Πάνελ Έρευνα Νοικοκυριών από το 1994 επεκτάθηκε σε παιδιά ηλικίας 11-15 ετών⁸, ενώ η Αμερικάνικη Έρευνα Εισοδήματος από το 1997 χρησιμοποιεί ειδικά ερωτηματολόγια για τα παιδιά και για τους γονείς⁹. Επίσης η Γερμανική Κοινωνικο-οικονομική Έρευνα, το 2000 έδωσε φωνή σε εφήβους, ενώ από το 2003 ερευνά συστηματικά την ανάπτυξη των παιδιών από τη στιγμή της γέννησής τους¹⁰.

Αντίστοιχες εξελίξεις δεν παρατηρούμε στην Ε.Ε μολονότι τα παιδιά αποτελούν μία από τις ομάδες-στόχους της κοινωνικής πολιτικής. Οι γνωστοί Ευρωπαϊκοί δείκτες του Laeken περιλαμβάνουν ένα μόνο δείκτη για τα παιδιά (την αναλογία παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά με συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα πριν τις δαπάνες στέγασης κάτω από το 60% της διαμέσου) (Bradshaw, 2006). Σύμφωνα όμως με τις εκτιμήσεις του Jonathan Bradshaw (2006) η *σχετική εισοδηματική φτώχεια και η ανεργία* είναι μάλλον ασθενείς δείκτες παιδικής ευημερίας ιδιαίτερα σε μερικά από τα καινούργια κράτη μέλη. Επίσης κατά τον

⁸ Για τη British Household Panel Survey βλ. Lynn, P. (ed.) et.al. (2003) <http://www.esds.ac.uk/longitudinal/access/bhps/introduction.asp>

⁹ βλ. Σχετικά Mainieri, T. (ed.) (2006), διαθέσιμη ιστοσελίδα: <http://psidonline.isr.umich.edu/CDS>

¹⁰ Για τη Γερμανική SOEP βλ. Frick, J. R. (2005), διαθέσιμη ιστοσελίδα: <http://www.diw.de/gsoep/>

Bradshaw (2006), η αποστέρηση παρουσιάζει μεγαλύτερη συσχέτιση με τη συνολική ευημερία ($r=-0.78$) και όχι η σχετική εισοδηματική φτώχεια και η ανεργία. Σημαντική όμως εξέλιξη αποτελεί η διερεύνηση δεικτών παιδικής ευημερίας από την Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας της Ε.Ε καθώς αυτό αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια να δημιουργηθεί ένας δείκτης παιδικής ευημερίας για τις 25 χώρες (Bradshaw, 2007: 3).

Επιπλέον από το 2005 περιλαμβάνονται στη συγχρονική συνιστώσα της Ευρωπαϊκής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης - EU-SILC μεταβλητές με σκοπό τη διερεύνηση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Με τη χρήση των μεταβλητών αυτών επιτυγχάνεται η συλλογή αναδρομικών στοιχείων (retrospective data) σχετικά με την εκπαίδευση και το επάγγελμα των γονέων. Όμως, τόσο ο σχεδιασμός του δείγματος (rotational design), όσο και η συλλογή ορισμένων μόνο στοιχείων δεν επιτρέπουν μια πιο λεπτομερή και σε βάθος χρόνου διερεύνηση της φτώχειας σε επίπεδο κοινωνικής αναπαραγωγής¹¹. Η διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας που έχει ιδιαίτερη σχέση με τη παιδική φτώχεια γίνεται περισσότερο κατανοητή, τόσο ως μία πολυδιάστατη όσο και ως μια στενά εισοδηματική έννοια, όταν εστιάζουμε στη μεταβίβαση ή την έλλειψη μεταβίβασης διαφόρων μορφών κεφαλαίου (ανθρώπινο, κοινωνικο-πολιτισμικό, κοινωνικο-πολιτικό, οικονομικό/ υλικό, κτλ.) (βλ. Moore, 2001: 4) και όχι μόνο σε στοιχεία που αφορούν το επάγγελμα και την εκπαίδευση των γονέων.

Πέρα από τα διάφορα μεθοδολογικά ζητήματα που υπάρχουν, γεγονός είναι ότι η παιδική φτώχεια έχει αυξηθεί σε πολλές από τις χώρες της Ε.Ε. Το 2003 η παιδική φτώχεια στην Ε.Ε. ξεπερνούσε σε αναλογία τα ποσοστά φτώχειας σε ενήλικες (βλ. Flaquer, 2007). Τα χαμηλότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας καταγράφηκαν στη Δανία (9%), τη Σλοβε-

¹¹ Η διερεύνηση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας προϋποθέτει μάλλον τη χρήση είτε κούρτης έρευνας ή τουλάχιστον την επέκταση μίας full panel έρευνας στα παιδιά. Δεν μπορεί πλήρως να διερευνηθεί η κατεύθυνση της αιτιότητας (direction of causation) ως προς τη μεταβίβαση της φτώχειας από γενιά σε γενιά με τη χρήση απλώς αναδρομικών στοιχείων, όπως συμβαίνει με την EU-SILC, αλλά ούτε και με εναλλακτικό δείγμα (rotational sample). Αναφορικά με το θέμα της εξαγωγής συμπερασμάτων σχετικά με την αιτιότητα, μέσω επαναλαμβανόμενων συγχρονικών δειγματοληπτικών ερευνών βλ. Arber, S. (2001: 269-86).

νία (9%), τη Φιλανδία (10%), τη Σουηδία (11%) και στην Κύπρο (11%), ενώ η Ιταλία (26%), η Ελλάδα (23%) η Πορτογαλία (23%) το Ηνωμένο Βασίλειο (22%) και η Ιρλανδία (22%) παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας στην Ε.Ε. και μάλιστα υψηλότερα σε σχέση με τους ενήλικες (Flaquer, 2007: 5). Το γεγονός ότι η Ελλάδα βρίσκεται ανάμεσα στις χώρες με τη μεγαλύτερη παιδική φτώχεια είναι αρκετά ανησυχητικό γι' αυτό και θα πρέπει να ληφθούν μέτρα παρέμβασης ώστε η φτώχεια να μην εξακολουθήσει να μεταβιβάζεται από τη μία γενιά στην άλλη.

Μεθοδολογικά ζητήματα

Η ανάλυση που ακολουθεί στηρίζεται σε στοιχεία σχετικά με την παιδική φτώχεια στην Αττική από την Ευρωπαϊκή Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης – EU-SILC. Η έρευνα αυτή αποτελεί ένα θεσμοθετημένο εργαλείο της λεγόμενης Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ) της Ε.Ε. Η ΑΜΣ δίνει τη δυνατότητα στα κράτη-μέλη να ανταλλάξουν εμπειρίες και γνώση, καθώς επίσης και να παρακολουθούνε από κοινού τα προβλήματα που σχετίζονται με την φτώχεια και τον αποκλεισμό.¹² Ωστόσο δεδομένου ότι η μεθοδολογία της EU-SILC επιτρέπει τη συλλογή βασικών στοιχείων για τα άτομα από μητρώα ή άλλες πηγές πληροφόρησης, σε ορισμένες χώρες το σύνολο ή μέρος των δεδομένων εξάγονται από έμμεσες πηγές και όχι από δειγματοληπτική μέσω ερωτηματολογίων έρευνας πεδίου. Το γεγονός αυτό μειώνει το βαθμό στον οποίο η μεθοδολογία μπορεί να εναρμονιστεί μεταξύ των διαφορετικών χωρών¹³. Στην Ελλάδα η EU-SILC μέχρι στιγμής διεξάγεται όπως

¹² Η EU-SILC διεξάγεται σε ετήσια βάση και είναι υποχρεωτική για όλα τα κράτη-μέλη και για τις υποψήφιες προς ένταξη χώρες. Από το 2003 αντικατέστησε την Ευρωπαϊκή Πάanel Έρευνα Νοικοκυριών (ECHP) και λειτουργεί ως ένα εργαλείο που στοχεύει στην συλλογή καίριων και συγκρίσιμων συγχρονικών (cross-sectional) και διαχρονικών (longitudinal) πολυδιάστατων μικρο-δεδομένων σχετικά με την κατανομή του εισοδήματος και του επιπέδου και της σύνθεσης της φτώχειας και του αποκλεισμού, ώστε να επιτευχθεί η αξιόπιστη και σχετική συγκρισιμότητα μεταξύ των κρατών-μελών, βλ. σχετικά Regulation CE 1177/2003 of European Parliament and Council of 16/6/2003, published in the Official Journal of 3/7/2003

¹³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.

όλες οι άλλες έρευνες πεδίου της ΕΣΥΕ. Συγκεκριμένα περιλαμβάνει επιτόπια έρευνα για τη συλλογή στοιχείων με τη χρήση ερωτηματολογίων που είναι σχεδιασμένα σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Eurostat.

Η φτώχεια στην Ε.Ε. μετράται με την σχετική της έννοια, δηλαδή προσδιορίζεται σε σχέση με την κατανομή του εισοδήματος μέσα σε κάθε χώρα (βλ. GUIO, 2005b: 1)¹⁴. Η γραμμή της φτώχειας ορίζεται στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος¹⁵, το οποίο για το 2003 υπολογίστηκε στα 4922,40 ευρώ για τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά και στα 10.337,04 για νοικοκυριά με 2 ενήλικες και 2 εξαρτώμενα παιδιά. Το 2005 το χρηματικό όριο της φτώχειας ανήλθε στο ετήσιο ποσό των 5649,78 ευρώ ανά άτομο και των 11.864,54 για νοικοκυριά με 2 ενήλικες και 2 εξαρτώμενα παιδιά¹⁶. Η περίοδος αναφοράς για τη μέτρηση του εισοδήματος είναι το προηγούμενο ημερολογιακό έτος. Στην προκειμένη περίπτωση είναι, δηλαδή, το 2002 και το 2004 αντίστοιχα. Από το ισοδύναμο συνολικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών αφαιρούνται οι φόροι και οι εισφορές για κοινωνική ασφάλιση. Ο λόγος για τον οποίο η γραμμή της φτώχειας ορίζεται στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος παραμένει αδιευκρίνιστος, ενώ επιστήμονες όπως π.χ. ο Bradshaw, θεωρούν ότι αυτή η γραμμή φτώχειας είναι εντελώς αυθαίρετη (Corak, 2005: 19) ή όπως αναφέρει η Guio (2005a: 3) είναι συμβατική αν και στατιστικοί παράγοντες έχουν οδηγήσει σε αυτήν την επιλογή.

Το συνολικό διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού διαιρείται με ένα συντελεστή, ο οποίος προκύπτει από μία κλίμακα ισοδυναμίας, με αποτέλεσμα, στην κατανομή κατά άτομο, κάθε μέλος του νοικοκυριού θεωρείται ότι κατέχει το εισόδημα που αντιστοιχεί στο ισοδύναμο εισόδημα του νοικοκυριού (βλ. Σακέλλης, 2005: 117). Η παιδική φτώχεια υπολο-

http://epunet.essex.ac.uk/echp_userguide_toc_content.htm

¹⁴ Αναφορικά με την εξέλιξη των θεωριών και των τρόπων μέτρησης της φτώχειας βλ. και Καράγιωργας Σ. κ.ά. (1999) όπως και Μπαλούρδος, Δ. (2005).

¹⁵ Βλ. επίσης Σακέλλης, Γ. (2005:116).

¹⁶ ΕΣΥΕ, δελτία τύπου – Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) 2003 και 2005- δελτία τύπου/κοινωνικές στατιστικές / εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης, www.statistics.gr.

γίζεται σε επίπεδο ατόμων, μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, και ορίζεται ως το πηλίκο του συνόλου των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά προς το σύνολο των παιδιών. Η παρούσα διερεύνηση επικεντρώνεται σε παιδιά 0-15 ετών, που ζουν σε νοικοκυριά στην Αττική, και περιλαμβάνει δείκτες, οι οποίοι σχετίζονται με το εισόδημα, όπως επίσης και δείκτες που σχετίζονται με την αποστέρηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Το όριο των 15 ετών επελέγη ως το καταλληλότερο δεδομένου ότι τα άτομα 16 και άνω συμμετέχουν ισότιμα με τους ενήλικες, στον πληθυσμό της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα για την ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω δείκτες:

Εισοδηματικοί δείκτες

- Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας ανά ηλικία μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις
- Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων
- Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις μη συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων.
- Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας ανάλογα με την ένταση εργασίας των μελών του νοικοκυριού που εργάζονται
- Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας ανάλογα με τη κύρια ασχολία του υπευθύνου του νοικοκυριού.
- Δείκτες ανισότητας income quintile και S80/S20, συντελεστής Gini
- Χάσμα φτώχειας

Δείκτες κοινωνικού αποκλεισμού - αποστέρησης

- Εκπλήρωση βασικών αναγκών
- Βαθμός δυσκολίας των νοικοκυριών να αντιμετωπίσουν τις συνθήκες ανάγκες τους με το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημα
- Συνθήκες στέγασης
- Δυσκολίες ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών

Η ανάλυση βασίζεται σε στοιχεία του 2003 ενώ γίνονται συγκρίσεις και με τα στοιχεία του 2005. Για την έρευνα του 2003 θα πρέπει να επισημανθεί ότι, ήταν πανελλαδική και έγινε σε δείγμα 6.665 νοικοκυριών.

Γεωγραφική κατανομή της παιδικής φτώχειας.

Η Ελλάδα κατατάσσεται μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών με τα υψηλότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC), το 2003 στην Ελλάδα η φτώχεια σε παιδιά 0-15 ετών μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ήταν 21% ενώ το 2005 μειώθηκε στο 19,4%. Το 2003, το ποσοστό φτώχειας σε παιδιά ξεπερνά κατά τι το αντίστοιχο ποσοστό των ατόμων ηλικίας 16 ετών και άνω (20,7%). Αντίθετα το 2005 η παιδική φτώχεια (19,5%) στην Ελλάδα ήταν μικρότερη από το ποσοστό φτώχειας των 16 ετών και άνω (19,7%)¹⁷. Έτσι μόνο για το 2003 η παιδική φτώχεια στην Ελλάδα φαίνεται πως ακολουθεί την τάση που διαγράφεται σε χώρες του ΟΟΣΑ καθώς ξεπερνά τα ποσοστά φτώχειας σε ενήλικες.

Η ένταση της παιδικής φτώχειας, όπως και της φτώχειας γενικά, διαφοροποιείται γεωγραφικά σχετιζόμενη με το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης κάθε περιοχής και με άλλες περιφερειακές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Παρά ταύτα το δείγμα των Ερευνών Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης αν και είναι σχεδιασμένο ώστε να είναι αντιπροσωπευτικό σε εθνικό επίπεδο, ωστόσο, δεν είναι σχεδιασμένο ώστε να είναι αντιπροσωπευτικό στο επίπεδο των Περιφερειών της χώρας, πόσω μάλλον προκειμένου για μικρότερα γεωγραφικά και διοικητικά επίπεδα. Πρόκειται για ένα πάρα πολύ σημαντικό ζήτημα καθώς «έχει πλέον αναγνωρισθεί το γεγονός ότι είναι χρήσιμο για την εκπόνηση και εφαρμογή πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού να υπάρχουν δείκτες των διαστάσεων τους σε περιφερειακό επίπεδο» (Μπούζας, 2006: 104).

¹⁷ Βλ. ΕΣΥΕ, δελτίο τύπου - Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) 2005

Επιπλέον και ιδιαίτερα προκειμένου για τη μελέτη της παιδικής φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών στην περιφέρεια, παράγοντες δύσκολα μετρήσιμοι αλλά πολύ σημαντικοί, όπως η επάρκεια των υποδομών εκπαίδευσης και παιδικής φροντίδας, η ποιότητα της λειτουργίας τους και η προσβασιμότητα του πληθυσμού σε αυτές επηρεάζουν την ποιότητα ζωής των παιδιών και ελλείπει επαρκών στοιχείων δύσκολα λαμβάνονται υπόψη στη διερεύνηση του φαινομένου και των επιπτώσεών του.

Όπως προαναφέραμε η ανάλυση που ακολουθεί αφορά την Αττική για την οποία το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό επιτρέποντας σε βάθος διερευνήσεις. Συγκεκριμένα περιλαμβάνει 2.282 νοικοκυριά (Περ. Πρωτεύουσας=2009, N/A Ανατ. Αττικής=166, N/A Δυτικής Αττικής=77 και N/A Πειραιώς=30). Ο συνολικός αριθμός των νοικοκυριών που επιλέχθηκε στην Αττική, χωρίς τον αναγωγικό συντελεστή, αντιστοιχεί στο 25% του συνόλου του δείγματος. Το ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Αττική για το 2003 ανέρχεται σε 13,3% υπολειπόμενο κατά επτά σχεδόν ποσοστιαίες μονάδες του αντίστοιχου εθνικού (21,1%). Η σημαντική αυτή διαφορά και η γενική επισκόπηση των στοιχείων κατά περιφέρεια, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, παρά την έλλειψη αντιπροσωπευτικών ποσοστών για τις άλλες περιφέρειες, η παιδική φτώχεια στην Αττική φαίνεται να παρουσιάζει την χαμηλότερη ένταση στο σύνολο των περιοχών της χώρας.

Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας ανάλογα με την ηλικία

Παρά το γεγονός ότι η παιδική φτώχεια στην Αττική παρουσιάζει σχετικά με το σύνολο της χώρας χαμηλή ένταση δίνοντας την εντύπωση σχετικής ευημερίας της αντίστοιχης ομάδας πληθυσμού, η κατανομή ανά ηλικία αναδεικνύει την σοβαρότητα του προβλήματος εφόσον τα ποσοστά της παιδικής φτώχειας κατατάσσονται σε επίπεδα παρεμφερή με αυτά των ατόμων της τρίτης ηλικίας (65+).

Συγκεκριμένα, τόσο το 2003 όσο και το 2005, η παιδική φτώχεια καταλαμβάνει την 3η θέση στη φθίνουσα κατάταξη των ηλικιακών κα-

τηγοριών με τους ηλικιωμένους και την ιδιαίτερη κατηγορία των ατόμων 16-24 να καταλαμβάνουν τις δύο πρώτες θέσεις (Πίνακας 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1:

**Κατώφλι σχετικού κινδύνου οικονομικής επισφάλειας ανά ηλικία στην Αττική.
Κάτω από τη γραμμή φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις**

Ηλικία	2003	2005	2005/2003
	%	%	%
Σύνολο Αττικής	12,3	11,3	-1
0-15	13,3	11,3	-2
16-24	18,3	14	-4,3
25-49	9,6	8,7	-0,9
50-64	11,6	10,5	-1,1
65+	14,4	16,1	1,7

p.<0,001

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης-EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί) και ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης-EU-SILC (2005) (α-δημοσιεύτα στοιχεία, υπολογισμοί ΕΣΥΕ).

Το πρόβλημα της τρίτης ηλικίας είναι γνωστό, ορθά επισημαίνεται από πολλές έρευνες και αντανακλά σε μεγάλο βαθμό το χαμηλό επίπεδο των συντάξεων. Όσον αφορά την κατηγορία 16-24, η επένδυση σε σπουδές και οι ελαστικές και άτυπες μορφές εργασίας που χαρακτηρίζουν την ενδεχόμενη είσοδο στην αγορά εργασίας ερμηνεύουν σε μεγάλο βαθμό τα σημαντικά υψηλότερα ποσοστά φτώχειας. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 2 σε αυτή την ομάδα συγκαταλέγονται κυρίως άτομα εξαρτημένα οικονομικά, όπως φοιτητές και μαθητές (52,1%). Η τάση στην Ελλάδα είναι ότι οι νέοι δεν μπαίνουν αμέσως στην αγορά εργασίας που δηλώνει μία επιθυμία καθυστέρησης της ενηλικίωσης και συνέχισης της εξάρτησης από την οικογένεια. Όπως μάλιστα δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 2 στα 100 άτομα τα 59 δεν προσπαθούν να μπουν στην αγορά εργασίας ενώ ένα 10% παρότι επιθυμούν να εργαστούν δεν καταφέρνουν τελικά να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Δυστυχώς, όμως, δεν προβλέπονται από τη EU-SILC συγκεκριμένοι δείκτες, με τους οποίους να μπορούμε να διερευνήσουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα τι βοηθάει, καθυστερεί ή εμποδίζει τη διαδικασία μετασχολικής μετάβασης στην ενηλικίωση, καθώς και ποιες διαδικασίες απαιτούνται για μία ομαλή προσαρμογή σε αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2:
Τρέχουσα ασχολία ατόμων 16-24 ετών στην Αττική το 2003

	%
Εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση	27
Εργαζόμενος με μερική απασχόληση	4,2
Άνεργος	10,5
Μαθητής/φοιτητής, μετεκπαι/νος, εργαζόμενος χωρίς αμοιβή για εμπειρία	52,1
Ακατάλληλος για εργασία ή μόνιμη αναπηρία	0,4
Στρατιώτης	2,5
Νοικοκυρά	1,9
Άλλη περίπτωση μη οικον. Ενεργού ατόμου	1,7
Σύνολο	100,0

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

Είναι όμως σημαντικό ότι η κατάσταση αυτή είναι πρόσκαιρη και συνδέεται με τον μεταβατικό χαρακτήρα που εξ ορισμού η νεότητα έχει. Πράγματι τα ποσοστά μειώνονται σημαντικά αμέσως μετά την ηλικία των 25 ετών (Πιν. 1).

Η υψηλή, όμως, φτώχεια στην παιδική ηλικία που παρατηρείται ακόμη και στην περιοχή της πρωτεύουσας, αναδεικνύεται κατά τη γνώμη μας σε ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα δεδομένου ότι οι συνέπειές της μπορεί να επηρεάσουν την όλη ανάπτυξη του παιδιού και ενδεχομένως τις συνθήκες διαβίωσής του και στο μέλλον. Το 2003 το ποσοστό των παιδιών που ζούσαν σε νοικοκυριά στην Αττική κάτω από το χρηματικό όριο της φτώχειας, μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, ήταν 13,3%. Επιπλέον το ποσοστό αυτό δεν είναι αντιπροσωπευτικό του συνόλου του αντίστοιχου πληθυσμού δεδομένου ότι στην έρευνα δεν περιλαμβάνονται ομάδες παιδιών που κατά τεκμήριο είναι φτωχές, όπως είναι τα παιδιά των Ρομά ή τα λεγόμενα «παιδιά των φαναριών» ενώ επίσης υποαντιπροσωπεύονται οι μετανάστες¹⁸. Το 2005, η παιδική φτώχεια μειώθηκε κατά δύο μονάδες ενώ η φτώχεια στο σύνολο του πληθυσμού μειώθηκε μία μονάδα με αποτέλεσμα το ποσοστό φτώχειας στα παιδιά να είναι ακριβώς ίδιο με το ποσοστό στο γενικό σύνολο της Αττικής.

¹⁸ Αναφορικά με την υπο-αντιπροσώπηση και τη μη αντιπροσώπηση ορισμένων ομάδων στην Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης - EU-SILC 2003, βλ. Ε-ΣΥΕ Δελτίο Τύπου στο

<http://photo.kathimerini.gr/xtra/files/Meletes/doc/Mel2601062.doc>

Κοινωνική πολιτική και παιδική φτώχεια. Η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων.

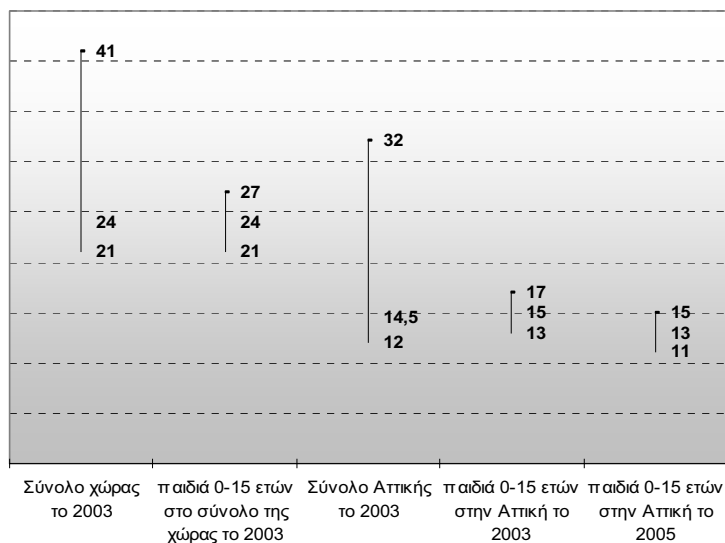
Το 2003 το ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Αττική πριν από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, δηλαδή τα κοινωνικά επιδόματα, (συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων) ήταν 15%. Μετά τις κοινωνικές παροχές το ποσοστό αυτό μειώνεται κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. διάγραμμα 1).

Το ίδιο ισχύει και για το 2005 καθώς το ποσοστό φτώχειας μειώνεται από 13% πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε 11% μετά από την κοινωνική βοήθεια. Στο σύνολο της χώρας η διαφορά των ποσοστών παιδικής φτώχειας πριν και μετά τα κοινωνικά επιδόματα παρουσιάζεται, το 2003, σχετικά μεγαλύτερη (3 μονάδες). Αντίστοιχα χαμηλή παρουσιάζεται η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και στο γενικό ποσοστό φτώχειας για την Αττική (2,5 ποσ. μον.) και το σύνολο της χώρας (3μον.)

Η ιδιαίτερος χαμηλή επίδραση που φαίνεται πως έχουν όλες οι κοινωνικές μεταβιβάσεις στο δείκτη φτώχειας δείχνει ότι η κοινωνική πολιτική για τα παιδιά δεν έχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή, την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας τόσο σε εθνικό, όσο και σε περιφερειακό επίπεδο¹⁹.

¹⁹ Όπως επισημαίνει ο Μ. Μатσαγγάνης (2002:182) δεν θα πρέπει να ξεχνάμε επίσης ότι στο ελληνικό προνοιακό σύστημα, η οικογενειακή επιδοματική πολιτική είναι σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένη με τη δημογραφική πολιτική. Συγκεκριμένα «...η έμφαση στην σχεδόν αποκλειστική υποστήριξη των πολύτεκνων οικογενειών αφήνει απροστάτευτα εκατοντάδες χιλιάδες παιδιά που πλήττονται από τη φτώχεια.».

Διάγραμμα 1:
Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2003)

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί) και ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2005) (αδημοσίευτα στοιχεία, υπολογισμοί ΕΣΥΕ).

Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι οι κρατικές παροχές δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα διότι «...οι δαπάνες αυτές δεν είναι αποτελεσματικές ή δεν κατευθύνονται προς αυτούς που θεμελιώνουν το δικαίωμα αυτό ή... τελικά δεν υπάρχουν πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας στην Ελλάδα» (Σακέλλης, 2006: 26). Γεγονός είναι πάντως ότι οι κοινωνικές μεταβιβάσεις έχουν χαμηλή επίδραση στο δείκτη φτώχειας στην Ελλάδα, και η Αττική σίγουρα δεν αποτελεί εξαίρεση, όπως και στην Ιταλία, την Ισπανία και την Κύπρο (βλ. GUIO, 2005b: 5). Οι χώρες αυτές «χαρακτηρίζονται από ισχυρές αξίες οι οποίες επικεντρώνονται στην οικογένεια και συνδέονται με ένα χαμηλό βαθμό εξατομίκευσης και ταυτόχρονα από έλλειψη σαφούς οικογενειακής πολιτικής, καθώς εκφράζεται από έναν περιορισμένο αριθμό κοινωνικών παροχών που κρίνονται φιλικές προς την οικογένεια (Flaquer, 2002:51).

Είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα η ανεπαρκής ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους και η αναποτελεσματικότητα των υπάρχουσών κοινωνικών

πολιτικών αποδίδεται από πολλούς συγγραφείς στον ισχυρό ρόλο της ελληνικής οικογένειας στην κάλυψη των αντίστοιχων αναγκών των μελών της. Με την έννοια αυτή το κράτος απαλλάσσεται - ή εν πάσει περιπτώσει «πιέζεται» λιγότερο - από την υποχρέωση να αναπτύξει συναφείς στρατηγικές κοινωνικής προστασίας (βλ. και Hoelscher, 2004b: 5). Με άλλα λόγια, η οικογένεια παρέχει προστασία στα μέλη της και ασφάλεια κατά του κοινωνικού αποκλεισμού σε μία όμως εποχή που οι παραδοσιακές οικογενειακές δομές είναι σχετικά εύθραυστες.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε εμπειρικές δειγματοληπτικές έρευνες όπως είναι η EU-SILC, είναι δύσκολο να καταγραφούν με απόλυτη ακρίβεια όλες οι πηγές εισοδήματος, συμπεριλαμβανομένων και των επιδομάτων, για αυτό και συχνά παρατηρούνται αποκλίσεις ανάμεσα στα στοιχεία αυτών των ερευνών και τα διοικητικά στοιχεία. Για παράδειγμα, στην έρευνα EU-SILC το 2003 κατεγράφη μόνο το 60% των συντάξεων για τις πολύτεκνες μητέρες, ενώ το 2004 το 75%²⁰. Επίσης όσον αφορά τα επιδόματα για τις πολύτεκνες μητέρες το 2003 καταγράφηκαν το 70% των επιδομάτων και το 2004 περίπου το 80%²¹. Ενδέχεται λοιπόν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις στην πραγματικότητα να έχουν μία ελαφρώς μεγαλύτερη επίδραση στο δείκτη φτώχειας αλλά αυτό δεν αλλάζει και πολύ τα πράγματα. Το πρόβλημα παραμένει από τη στιγμή που το κράτος δεν έχει δημιουργήσει ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας, και πολύ περισσότερο τρόπους ώστε να φτάσουν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις σε αυτούς που έχουν πραγματικά το πρόβλημα.

Παιδική φτώχεια και εισοδηματικές ανισότητες: Δείκτες income quintile και S80/S20, συντελεστής Gini και χάσμα φτώχειας

Αν και το 2003 η παιδική φτώχεια στην Αττική είναι πολύ χαμηλότερη συγκριτικά με τη παιδική φτώχεια στο σύνολο της χώρας, η εισοδηματική ανισότητα μεταξύ των νοικοκυριών με παιδιά είναι μεγαλύτερη από τον εθνικό μέσο όρο, όπως αποτυπώνεται στους δείκτες income

²⁰ Για μια λεπτομερή ανάλυση βλ. Ntouros, G., Nikolaidis, G. and Oorfanou, M., 2005, *Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC 2004)*. Intermediate Quality Report, σελ. 89.

²¹ Οπ. π.

quintile και S80/S20. Ο δείκτης ανισότητας income quintile (πεντημόριο εισοδήματος) διαιρεί την κατανομή του εισοδήματος που παράγουν τα νοικοκυριά με παιδιά στην Αττική σε 5 ίσες αναλογίες όπου το 20% των χαμηλότερων εισοδημάτων συγκεντρώνει η κατηγορία 1 και το 20% των μεγαλύτερων εισοδημάτων η κατηγορία 5. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο δείκτης είναι σχετικά ευαίσθητος σε ακραίες τιμές στις κατηγορίες 1 (χαμηλότερα εισοδήματα) και 5 (μεγαλύτερα εισοδήματα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3:
Δείκτης ανισότητας (income quintile). Εισοδηματική ανισότητα σε νοικοκυριά με παιδιά 0-15 ετών στην Αττική το 2003

	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Μέλη νοικοκυριών	%	Αθροιστική συχνότητα
1	3174,63	1611,178	79700	13,0	13,0
2	5853,99	536,587	94774	15,5	28,5
3	8245,54	743,172	116698	19,0	47,5
4	11307,14	1058,880	139819	22,8	70,3
5	21571,68	12693,081	182213	29,7	100
Σύνολο	11874,77	9725,858	613203	100	

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

Αναλυτικά: η τιμή 1 του δείκτη περιλαμβάνει τα νοικοκυριά με παιδιά 0-15 ετών με μέσο ετήσιο εισόδημα 3174,63, δηλαδή κάτω από το όριο της φτώχειας όπως υπολογίστηκε το 2003 και το ποσοστό των παιδιών που ζουν σ' αυτά τα νοικοκυριά ανέρχεται στο 13% (Πίνακας 3). Η κατηγορία 2 του δείκτη περιλαμβάνει νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα, μέρος των οποίων βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας. Το μέσο ετήσιο εισόδημα είναι 5853,99 ευρώ πάνω από το όριο της φτώχειας, όμως σχετικά κοντά σ' αυτό, συγχρόνως, η διασπορά των δεδομένων γύρω από το μέσο είναι σχετικά μικρή ($\sigma=536,587$), σε αντίθεση με την κατηγορία 1 όπου η διασπορά των εισοδημάτων είναι πολύ μεγάλη. Γενικά οι κατηγορίες 2 και 3 έχουν μικρότερη τυπική απόκλιση και συνεπώς είναι πιο ομοιογενείς από τις κατηγορίες 1, 4 και 5. Τα νοικοκυριά με τα μεγαλύτερα εισοδήματα αντιστοιχούν στο πέμπτο πεντημόριο με μέσο ετήσιο εισόδημα 21.571,68 ευρώ. Επισημαίνεται ότι το πεντημόριο των υψηλότερων εισοδημάτων παρουσιάζει και την μεγαλύτερη τυ-

πική απόκλιση, δηλαδή την μικρότερη εσωτερική ομοιογένεια, λόγω των πολλών και πολύ ακραίων υψηλών τιμών που περιέχει.

Όπως στη συνέχεια αποτυπώνεται στο δείκτη S80/S20 - ο οποίος ορίζεται ως το πηλίκο του αθροίσματος του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του 5^{ου} πεντημορίου προς το άθροισμα του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του 1^{ου} πεντημορίου²² - τα εισοδήματα της Αττικής που συγκεντρώνει η κατηγορία 5 είναι 6,8 φορές μεγαλύτερα από αυτά της κατηγορίας 1. Ο δείκτης S80/S20 στο σύνολο των νοικοκυριών με παιδιά της χώρας υπολογίζεται σε 6,5 και ως εκ τούτου διαπιστώνουμε ότι η εισοδηματική ανισότητα στα νοικοκυριά με παιδιά στην Αττική είναι μεγαλύτερη από αυτήν στο σύνολο της χώρας. Αυτή η διαφορά ενδεχομένως σχετίζεται με την υψηλή κοινωνική ετερογένεια που χαρακτηρίζει τον πληθυσμό της Αθήνας, η οποία συγκεντρώνει στους κόλπους της μεγάλο μέρος των πολύ πλούσιων αλλά και των πολύ φτωχών κοινωνικών στρωμάτων παρουσιάζοντας συγχρόνως υψηλότερο ποσοστό ανεργίας από τον αντίστοιχο εθνικό μέσο²³.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Συντελεστής Gini και χάσμα φτώχειας για τα νοικοκυριά με παιδιά στην Αττική το 2005

Συντελεστής Gini	32,14
Χάσμα φτώχειας	23

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2005) (αδημοσίευτα στοιχεία, υπολογισμοί ΕΣΥΕ).

Ο δείκτης όμως είναι πολύ ευάλωτος γιατί εξαρτάται από ακραίες τιμές. Το 2005 ο συντελεστής Gini, που είναι επίσης ένας δείκτης ανισοκατανομής τους εισοδήματος και η τιμή του κυμαίνεται από 0 (πλήρης ισότητα) έως 100 (πλήρης ανισότητα), υπολογίστηκε σε 32,14 για το σύνολο των νοικοκυριών με παιδιά στην Αττική. Τέλος, για τα νοι-

²² Βλ. το κείμενο της Eurostat "Common Cross-sectional EU indicators based on EU-SILC; the gender pay gap. Working Group on Statistics on Income and Living Conditions" 29-30 March 2004, σελ 22.

²³ Για μια συνοπτική ανάλυση των δεικτών ευημερίας βλ. "Οι Νομοί της Ελλάδος" copyright: www.economics.gr, διαθέσιμα στοιχεία στην ιστοσελίδα http://www.economics.gr/AllMedia/_gr/

κοκυριά με παιδιά που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, η διαφορά του εισοδήματος τους από τη γραμμή φτώχειας, δηλαδή το «χάσμα φτώχειας» ανέρχεται, το 2005, σε 23% που σημαίνει ότι το 50% των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά κατέχουν εισόδημα πάνω από το 77% του ορίου της φτώχειας (περίπου 4350,33 ευρώ ανά άτομο ετησίως).

Ένταση εργασίας και παιδική φτώχεια.

Σχετιζόμενη άμεσα με το εισόδημα του νοικοκυριού, η εργασία αποδεικνύεται ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν τα επίπεδα φτώχειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5:
Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας
ανάλογα με τη δραστηριότητα του υπεύθυνου του νοικοκυριού το 2005

Δραστηριότητα	2005 %
Εργαζόμενοι	6,15
Μη εργαζόμενοι: Σύνολο	16
Άνεργοι	27
Συνταξιούχοι	10
Λοιποί μη ενεργοί	18,3
Σύνολο	11,2

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2005) (αδημοσίευτα στοιχεία, υπολογισμοί ΕΣΥΕ).

Κατ' αρχάς η φτώχεια φαίνεται ότι αγγίζει περισσότερο τα νοικοκυριά με παιδιά που ο υπεύθυνος είναι άνεργος ή μη ενεργός (βλ. Πίνακα 5). Αντίθετα τα νοικοκυριά που ο υπεύθυνος εργάζεται ή είναι συνταξιούχος παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας. Τα στοιχεία του Πίνακα 6 αφορούν την τρέχουσα ασχολία του υπεύθυνου του νοικοκυριού.

Όμως δεν φτάνει να εστιάζουμε μόνο στην κύρια ασχολία του υπεύθυνου γιατί μπορεί ο υπεύθυνος να μην εργάζεται αλλά να εργάζονται άλλα μέλη του νοικοκυριού.

Σημαντικά στοιχεία προκύπτουν επίσης από μια τυπολογία νοικοκυριών με βάση την εργασία των μελών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 6 που αφορούν το σχετικό κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας ανάλογα με τον τύπο του νοικοκυριού και την εργασία των μελών του, δηλαδή την ένταση εργασίας, τα νοικοκυριά με όλα τα μέλη εργαζόμενα ανεξάρτητα από το αν έχουν παιδιά ή όχι παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαμηλό κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6:
Σχετικός κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας ανάλογα με την ένταση εργασίας²⁴ το 2005

Τύπος νοικοκυριού ανά ένταση εργασίας	2005 %
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και με όλα τα μέλη εργαζόμενα	5
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς εργαζόμενα μέλη	37
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και με τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος	15
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και με τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος ηλικίας κάτω των 16 ετών	46
Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και με όλα τα μέλη εργαζόμενα	4
Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς εργαζόμενα μέλη	19
Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και με τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος	5

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2005) (αδημοσίευτα στοιχεία, υπολογισμοί ΕΣΥΕ).

Συνεπώς η εργασία συμβάλλει καθοριστικά στην μείωση της φτώχειας ενώ η ύπαρξη παιδιών δεν φαίνεται να επηρεάζει το δείκτη εφόσον όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας του νοικοκυριού εργάζονται.

Αντίθετα τα νοικοκυριά χωρίς εργαζόμενα μέλη εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας και η παρουσία παιδιών αποτελεί

²⁴ Βλέπε σχετικά το κείμενο της Eurostat “Common Cross-sectional EU indicators based on EU-SILC; the gender pay gap. Working Group on Statistics on Income and Living Conditions” 29-30 March 2004, σελ 18.

έναν επιπλέον επιβαρυντικό παράγοντα σε αυτά τα νοικοκυριά. Έτσι τον υψηλότερο κίνδυνο εμφανίζουν τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς τα μέλη να εργάζονται (37%) έναντι των νοικοκυριών χωρίς παιδιά και χωρίς εργαζόμενα μέλη (19%). Ακόμη ο κίνδυνος είναι σχεδόν τριπλάσιος στα νοικοκυριά με παιδιά και με ένα τουλάχιστον εργαζόμενο μέλος (15%) από την αντίστοιχη κατηγορία νοικοκυριών χωρίς παιδιά (5%). Αυτό σημαίνει ότι δεν επαρκεί το ένα μέλος μόνο να εργάζεται όταν υπάρχουν παιδιά. καθώς είναι γεγονός πλέον σήμερα ότι οι οικογένειες με ένα εργαζόμενο μέλος δεν μπορούν εύκολα να ανταπεξέλθουν οικονομικά και να συντηρήσουν τα παιδιά τους. Το μεγαλύτερο κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά που έχουν τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος κάτω των 16 ετών. Αν και δεν έχουμε επαρκεί στοιχεία, ωστόσο, φαίνεται ότι η έλλειψη επαρκών πόρων οδηγεί ορισμένα από τα παιδιά της Αττικής να προσφύγουν νωρίς στην αγορά εργασίας²⁵.

Δείκτες υλικής αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού

Η εισοδηματική φτώχεια δεν μπορεί να δείξει πόσο μεγάλες είναι οι διαφορές όσον αφορά την ποιότητα ζωής των ατόμων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο χρησιμοποιούνται οι μη εισοδηματικοί δείκτες αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Οι δείκτες αυτοί αφενός είναι συμπληρωματικοί της εισοδηματικής φτώχειας και αφετέρου συνθέτουν μία πληροφορία όσον αφορά τις υλικές συνθήκες διαβίωσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Guio (2005a: 2) αν και το εισόδημα σχετίζεται με τους υλικούς και οικονομικούς πόρους, ωστόσο, εισόδημα και υλικοί πόροι δεν είναι το ίδιο πράγμα καθώς άλλοι πόροι πέρα από το εισόδημα έχουν επίσης ιδιαίτερη σημασία (π.χ. κατοχή περιουσιακών στοιχείων/χρέη, προηγούμενες επαγγελματικές θέσεις ή μη χρηματικές μεταβιβάσεις). Επιπλέον από τη στιγμή που δεν είναι εύκολο να καταγραφούν με ακρίβεια όλες οι πηγές του εισοδήματος, οι συνθήκες στέγασης, η δυνατότητα εκπλήρωσης βασικών αναγκών ή η αδυναμία πληρωμής ε-

²⁵ Βλέπε σχετικά το άρθρο του Νίκου Μπούζα (2006).

κτάκτων αναγκών κτλ., αποτελούν σημαντικότερους δείκτες για το που επιμένει η φτώχεια γιατί εστιάζουν στην ίδια την έλλειψη οικονομικών πόρων και όχι στο πόσο επαρκές είναι το τρέχον εισόδημα (οπ. π.). Έτσι λοιπόν οι δείκτες κοινωνικού αποκλεισμού και αποστέρησης υποτίθεται ότι αντικαθρεπτίζουν ένα επίπεδο ζωής στις χώρες της Ε.Ε. που εκφράζει βαθμό κοινωνικής συμμετοχής και ένταξης με βάση το τι θεωρεί η κάθε κοινωνία ως ελάχιστες αποδεκτές συνθήκες διαβίωσης. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η βελτίωση των δεικτών που σχετίζονται με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την αποστέρηση έχει ήδη προβληματίσει την Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας ή οποία έχει αρχίσει να επανεξετάζει αυτούς τους δείκτες σε όλες τις χώρες και ιδιαίτερα στα καινούργια κράτη-μέλη και η οποία συμπεριλαμβάνει μεταξύ άλλων και έλεγχο των προβλημάτων που σχετίζονται με τη διατύπωση και την κατανόηση των αντίστοιχων ερωτήσεων.

Στην παρούσα μελέτη οι δείκτες υλικής αποστέρησης και αποκλεισμού που χρησιμοποιούνται δείχνουν ότι, όχι μόνο τα φτωχά νοικοκυριά με παιδιά, αλλά και τα μη φτωχά μπορεί εξίσου να αντιμετωπίζουν προβλήματα αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Για παράδειγμα, είναι εντυπωσιακό ότι το 36% του συνόλου των νοικοκυριών με παιδιά στην Αττική δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αντιμετωπίσουν έκτακτες αλλά αναγκαίες δαπάνες, ενώ το 33% δεν μπορεί να πληρώσει για μία εβδομάδα το χρόνο διακοπές (Πίνακας 7). Με άλλα λόγια ακόμη και αν το συνολικό ετήσιο εισόδημα του νοικοκυριού είναι πάνω από το όριο της φτώχειας δεν φαίνεται πως επαρκεί για να καλύψει ορισμένες από τις ανάγκες των νοικοκυριών με παιδιά.

Παρά ταύτα, όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, τα φτωχά νοικοκυριά με παιδιά αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο πρόβλημα όσον αφορά την εκπλήρωση βασικών αναγκών. Ένα σοβαρό ζήτημα είναι η έλλειψη δυνατότητας των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά να αγοράσουν και να καταναλώσουν τρόφιμα πλούσια σε θρεπτικά συστατικά που θεωρούνται σημαντικά για την ανάπτυξη των παιδιών. Ακόμη το 32,7% των φτωχών νοικοκυριών δεν έχουν τη δυνατότητα για ικανοποιητική θέρμανση έναντι του 5,7% των μη φτωχών νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7:
Εκπλήρωση βασικών αναγκών
Δεν υπάρχει η οικονομική δυνατότητα για:

	Σύνολο	Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά	Παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά
μία εβδομάδα το χρόνο διακοπές	33,0	67,7	27,6
να τρώτε κάθε μέρα κρέας, κοτόπουλο, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας	4,8	14,3	3,3
την αντιμετώπιση έκτακτων αλλά αναγκαίων δαπανών	36,0	62,5	31,5
Δυνατότητα για ικανοποιητική θέρμανση	9,3	32,7	5,7

p.<0,001

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

Επιπλέον τα στοιχεία δείχνουν ότι περίπου το 31% του συνόλου των νοικοκυριών με παιδιά, ανεξάρτητα από το αν είναι φτωχά ή όχι, αντιμετωπίζουν με δυσκολία τις συνήθειες ανάγκες τους, ενώ με ιδιαίτερα μεγάλη δυσκολία προσπαθεί να ανταπεξέλθει στην ικανοποίηση αυτών των αναγκών το 30,3% των φτωχών με παιδιά νοικοκυριών (βλ. Πίνακα 8).

Συγχρόνως πάνω από το ¼ του συνόλου των νοικοκυριών με παιδιά στην Αττική και πάνω από τα μισά νοικοκυριά που είναι φτωχά αντιμετωπίζουν δυσκολίες όσον αφορά την πληρωμή των πάγιων λογαριασμών (ηλεκτρικού ρεύματος, νερού, αερίου, κτλ). Ακόμη με δυσκολία μπορούν να ανταποκριθούν τα νοικοκυριά με παιδιά της Αττικής στην πληρωμή ενοικίου ή την καταβολή δόσης δανείου κύριας κατοικίας, όπως επίσης και των δόσεων πιστωτικών καρτών κτλ. (βλ. Πίνακα 9).

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Βαθμός δυσκολίας των νοικοκυριών να αντιμετωπίζουν τις συνθήκες ανάγκες τους με το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημά τους

Βαθμός δυσκολίας	Σύνολο	Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά	Παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά
Με μεγάλη δυσκολία	11,6	30,3	8,8
Με δυσκολία	30,9	30,6	31,0
Με μικρή δυσκολία	32,3	28,1	33,0
Σχεδόν εύκολα	17,4	9,7	18,5
Εύκολα	7,0	0,8	8,0
Πολύ εύκολα	0,8	0,5	0,8

p.<0,001

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Δυσκολίες ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών

	Σύνολο	Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά	Παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά
Ενοίκιο για την κατοικία ή δόση δανείου κύριας κατοικίας	14,6	26,7	12,8
Πάγιοι λογαριασμοί (ηλεκτρικού ρεύματος, νερού, κ.λπ.)	27,4	53,2	23,4
Δόσεις πιστωτικών καρτών ή δόσεις δανείου για οικοσκευή, διακοπές κ.ά., ή αγορές με δόσεις	15,7	18,4	15,3

p.<0,001

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

Ένα άλλο ζήτημα που συνδέεται με τη ποιότητα ζωής αφορά στις συνθήκες στέγασης. Πρόκειται για μία γενική θεώρηση που βασίζεται «στην υπόθεση ότι η έννοια των “χαμηλών εισοδημάτων” εμπεριέχει ως

καθοριστικό στοιχείο την ύπαρξη κάποιου προβλήματος συνθηκών διαβίωσης που οφείλεται στους περιορισμένους οικονομικούς πόρους των νοικοκυριών» (Εμμανουήλ, Βελίδης και Στρουσοπούλου, 1996: 12). Ήδη προηγουμένως αναφέρθηκε ότι τα φτωχά νοικοκυριά με παιδιά στην περιοχή της πρωτεύουσας αντιμετωπίζουν προβλήματα θέρμανσης. Ωστόσο, από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι στο σύνολο τους τα νοικοκυριά δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα όσον αφορά τις συνθήκες στέγασης. Η υγρασία αποτελεί ίσως το σημαντικότερο από τα προβλήματα κατοικίας που αντιμετωπίζουν ιδίως τα φτωχά αλλά, και ως ένα βαθμό, και τα μη φτωχά νοικοκυριά με παιδιά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Συνθήκες στέγασης

Προβλήματα κατοικίας	Σύνολο	Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά	Παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά
Διαβίωση σε σκοτεινά δωμάτια	7,7	8,2	7,6
Υγρασία στην οροφή, στους τοίχους, στα πατώματα κτλ.	15,8	20,2	15,1
Δεν έχουν εσωτερική τουαλέτα	0,7	2,0	0,5

p.<0,001

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ - ΕΚΚΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, EU-SILC (2003) (ίδιοι υπολογισμοί).

Η διαβίωση σε σκοτεινά δωμάτια φαίνεται πως αποτελεί ένα πολύ περιορισμένης έκτασης πρόβλημα, ενώ συγκριτικά με άλλες περιοχές, δεν βρέθηκαν νοικοκυριά χωρίς λουτρό ή ντους. Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει επίσης ότι, το 2% των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά στην Αττική μένουν σε κατοικίες που δεν έχουν εσωτερική τουαλέτα. Ωστόσο, οι παραπάνω κατηγορίες που περιλαμβάνονται στη EU-SILC το 2003 δεν είναι αναλυτικές και συνεπώς δεν μπορούν να αποτυπώσουν με ακρίβεια τις διαστάσεις του προβλήματος²⁶.

²⁶ Από το 2003 όμως έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές βλ. *Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 052 της 23/02/2006 σ. 0016 – 0021*. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 315/2006 της Επιτροπής της 22ας Φεβρουαρίου 2006 για την εφαρμογή του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1177/2003 του Ευ-

Συμπεράσματα

Η θεματική της εργασίας επικεντρώθηκε σε δύο κυρίως άξονες. Ο πρώτος άξονας αφορούσε αφενός στα θεωρητικά - μεθοδολογικά προβλήματα και λογικά-επιστημονικά σφάλματα στην έρευνα της παιδικής φτώχειας και αφετέρου στις σύγχρονες εξελίξεις και προβληματισμούς που σχετίζονται με τη διερεύνηση αυτού του φαινομένου. Ο δεύτερος άξονας αφορούσε στη διερεύνηση της παιδικής φτώχειας στην περιφέρεια Αττικής, η οποία περιελάμβανε κυρίως την αξιοποίηση μέρους των κοινοτικών-κοινωνικών στατιστικών σχετικά με το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης (EU-SILC).

Στην Αττική, η παιδική φτώχεια εμφανίζει χαμηλότερο ποσοστό απ'ότι στο σύνολο της χώρας και αυτό ενδεχομένως να σχετίζεται με την μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίου και την έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα στη συγκεκριμένη περιφέρεια έναντι άλλων περιοχών. Στην περιοχή της Πρωτεύουσας το 2003 περίπου 2 στα 10 παιδιά ηλικίας μέχρι 15 ετών ζούσαν σε φτωχά νοικοκυριά. Αυτή η εκτίμηση περιορίζεται στον πληθυσμό της έρευνας, ο οποίος, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν περιλαμβάνει ομάδες - όπως τα παιδιά των ρομά, «τα παιδιά των φαναριών» κτλ. - που κατά τεκμήριο είναι φτωχές.

Στη διετία 2003-2005, ο δείκτης φτώχειας παρουσίασε πτώση και το ποσοστό της φτώχειας στα παιδιά περιορίστηκε κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική πολιτική προς τις οικονομικά ασθενέστερες ομάδες του πληθυσμού κατά τη διάρκεια αυτών των δύο ετών δεν φαίνεται να περιορίσε σημαντικά την παιδική φτώχεια. Τα στοιχεία δείχνουν ότι οι κοινωνικές μεταβιβάσεις έχουν χαμηλή επίδραση στο δείκτη φτώχειας. Η διαφορά των ποσοστών πριν και μετά τις

ρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις κοινοτικές στατιστικές για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης (EU-SILC). Όσον αφορά τον κατάλογο των δευτερευουσών μεταβλητών-στόχων των σχετικών με τις συνθήκες στέγασης, προβλέπει πολύ πιο αναλυτικό κατάλογο των δευτερευουσών μεταβλητών-στόχων που θα περιλαμβάνονται κάθε χρόνο στη συγχρονική συνιστώσα των EU-SILC. Ο κανονισμός αφορά στους τρόπους συλλογής των στοιχείων, στους ορισμούς και στις περιόδους αναφοράς (συνήθως: χειμώνας-καλοκαίρι, τα τελευταία 2 έτη και τρέχουσα), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:052:0016:01:EL:HTML>

κοινωνικές μεταβιβάσεις αποκαλύπτει την αναποτελεσματικότητα της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, ενώ τα πενιχρά επιδόματα δεν πηγαίνουν πάντοτε στα άτομα που θεμελιώνουν αυτό το δικαίωμα.

Η φτώχεια πλήττει κυρίως τα παιδιά που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων ο υπεύθυνος είναι άνεργος ή είναι οικονομικά μη ενεργός. Η παιδική φτώχεια σχετίζεται επίσης με την ένταση εργασίας του νοικοκυριού, δηλαδή τη δραστηριότητα τόσο του υπευθύνου όσο και των υπόλοιπων μελών σε εργάσιμη ηλικία καθ'όλη τη διάρκεια του έτους αναφοράς για τη μέτρηση του εισοδήματος. Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι η φτώχεια αγγίζει τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς τα μέλη εργάσιμης ηλικίας να εργάζονται. Το ποσοστό φτώχειας μειώνεται στα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά που τουλάχιστον ένα μέλος εργάζεται ενώ αντίθετα η ύπαρξη παιδιών δεν φαίνεται να αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα στα νοικοκυριά που όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας εργάζονται.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της EU-SILC, σχεδόν 6 στα 10 νοικοκυριά δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αντιμετωπίσουν έκτακτες δαπάνες, ενώ 5 στα 10 αδυνατούν να πληρώσουν τα έξοδα μιας εβδομάδας διακοπών το χρόνο. Το συνολικό μηνιαίο ή εβδομαδιαίο εισόδημα δεν φαίνεται να επαρκεί για να καλύψει τις συνήθειες ανάγκες. Πάνω από το 1/4 του συνόλου των νοικοκυριών με παιδιά στην Αττική και πάνω από τα μισά νοικοκυριά που χαρακτηρίζονται φτωχά αντιμετωπίζουν δυσκολίες όσον αφορά την πληρωμή των πάγιων λογαριασμών και επίσης με δυσκολία μπορούν να ανταποκριθούν στην πληρωμή ενοικίου ή τη δόση δανείου κύριας κατοικίας. Ο βαθμός δυσκολίας για την αποπληρωμή δανείων ή αγορών με δόσεις είναι ακόμη μεγαλύτερος για τα νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας. Αντίθετα στον τομέα των συνθηκών στέγασης τα προβλήματα είναι περιορισμένης έκτασης. Όμως οι κατηγορίες που περιλαμβάνει η EU-SILC και αφορούν τον συγκεκριμένο τομέα, είναι πολύ περιορισμένες και καθόλου αναλυτικές και γι' αυτό το λόγο ενδέχεται να μην αποκαλύπτουν πλήρως όλες τις διαστάσεις που σχετίζονται με την ποιότητα των συνθηκών στέγασης.

Προκύπτει λοιπόν ότι ενώ η εισοδηματική φτώχεια περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο αριθμό νοικοκυριών με παιδιά, από την άλλη μεριά, ο

κοινωνικός αποκλεισμός, ο οποίος παραπέμπει στην έλλειψη πρόσβασης σε κοινωνικά αγαθά, απασχολεί ένα πολύ μεγαλύτερο αριθμό φτωχών και μη φτωχών νοικοκυριών στην Αττική. Κατά συνέπεια το εισόδημα δεν αποτελεί μοναδικό δείκτη κοινωνικής συνοχής και κατ' επέκταση συνολικής παιδικής ευημερίας.

Έχει γίνει ήδη στο πρώτο μέρος συνοπτική αναφορά στα μεθοδολογικά προβλήματα προσέγγισης της παιδικής φτώχειας. Το κυριότερο πρόβλημα σχετίζεται με την απουσία συστηματικών ερευνών για την παιδική φτώχεια στην Ελλάδα. Οι επαναλαμβανόμενες εμπειρικές δειγματοληπτικές έρευνες που διεξάγονται από την ΕΣΥΕ ικανοποιούν συγκεκριμένες εθνικές απαιτήσεις και δεν εστιάζουν στα παιδιά αλλά στα νοικοκυριά. Η παρούσα εργασία όπως και πολλές άλλες χρησιμοποιούν τα στοιχεία αυτών των ερευνών για την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών. Η παιδική φτώχεια θεωρείται ταυτόσημη της εισοδηματικής φτώχειας επειδή υπολογίζεται με μοναδικό κριτήριο το εισόδημα των γονέων ή του νοικοκυριού. Το πρόβλημα όμως είναι πολύ πιο σύνθετο για αυτό και το εισόδημα δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό κριτήριο αξιολόγησης της συνολικής ευημερίας των παιδιών. Η εκτίμηση ότι τα παιδιά είναι φτωχά επειδή ζούν σε νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας αν και λογική δεν είναι απόλυτα επαρκής. Θα πρέπει να υπολογίζεται αν το εισόδημα μπορεί ή όχι να καλύψει τις βασικές τουλάχιστον υλικές ανάγκες του παιδιού. Από κει και πέρα υπάρχουν μια σειρά άλλων ζητημάτων που θα πρέπει να διερευνηθούν. Το πιο σημαντικό από αυτά συνδέεται με την ανάγκη να διαπιστωθεί ο βαθμός συσχέτισης της εισοδηματικής φτώχειας με τη συνολική παιδική ευημερία καθώς και ποιες είναι οι συνέπειες της φτώχειας στην υγεία, τη φυσική και τη γνωστική ανάπτυξη, την σχολική επίδοση των παιδιών, τις σχέσεις με το σχολείο και την οικογένεια.

Έτσι η διερεύνηση της παιδικής φτώχειας προϋποθέτει ειδικά σχεδιασμένες μεγάλης κλίμακας εμπειρικές δειγματοληπτικές έρευνες και διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Επιπλέον θα μπορούσαν να εισαχθούν στην Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης-EU-SILC και σε άλλες έρευνες μη σχετιζόμενοι με το εισόδημα δείκτες παιδικής ευημε-

ρίας και σε αυτό τον τομέα η διεθνής εμπειρία είναι πολύ μεγάλη. Η άρνηση μέχρι πρόσφατα της Eurostat να συμπεριλάβει δείκτες παιδικής ευημερίας, έθετε τα παιδιά στην περιφέρεια αντί για το επίκεντρο της Ευρωπαϊκής πολιτικής κατά του κοινωνικού αποκλεισμού. Όμως για να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός πρέπει πρώτα να μελετηθεί ώστε να διαπιστωθούν ποιες είναι οι επιπτώσεις του στην παιδική και εφηβική ηλικία και τι συνεπάγεται αυτό για το μέλλον των παιδιών ως ενήλικες και ως πολίτες. Συνεπώς μόνο με τη συστηματική μελέτη αυτού του πολυ-παραγοντικού προβλήματος μπορούν να υπάρξουν δυνατότητες παρέμβασης στη παιδική ηλικία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alipranti L. and Nikolaou A., 2005, "Childhood in poverty: a disturbing reality. Some theoretical and Empirical Considerations" Paper presented to the WELLCHI NETWORK 4th Workshop, 2-3 December 2005.
http://www.ciimu.org/webs/wellchi/reports/workshop_4/w4_alipranti.pdf
- Alipranti L. and Nikolaou, A, 2007, "Child poverty in Multicultural Societies" Paper presented to the WELLCHI NETWORK Second Conference, University of Hamburg 31-1 April 2007.
http://www.ciimu.org/webs/wellchi/conference_2/streama/alipranti_nikolaou.pdf
- Alipranti L. and Nikolaou, A, 2007, "Defining and Measuring Child Poverty: Contemporary Trends and Issues" Paper presented to the WELLCHI NETWORK 3rd Local Agents Meeting, National Hellenic Research Institute 23 March 2007.
- Arber, S., 2001, "Secondary Analysis of Survey Data", in Gilbert, N. (ed.) *Researching Social Life* (2nd ed.), London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage, pp.269-286.
- Bradshaw, J., 2006, "Child Poverty and Child Well-Being", paper to the Social Policy Association Conference, University of Birmingham.
<http://www-users.york.ac.uk/~jrb1/documents/SPABirmingham1.pdf>
- Bradshaw, J., 2007, "Beyond Child Poverty", *WP No. 2/2007*, Children's Well-being International Documentation Centre, WELLCHI NETWORK, Barcelona.
http://www.ciimu.org/webs/wellchi/working_papers/wp2_bradshaw.pdf

British Household Panel Survey, available at:

<http://www.esds.ac.uk/longitudinal/access/bhps/introduction.asp>

Common Cross-sectional EU indicators based on EU-SILC; the gender pay gap, doc EU-SILC 131-rev/04, Working Group on Statistics on Income and Living Conditions 29-30 March 2004.

Corak, M., 2005, "Principles and Practicalities in Measuring Child Poverty for the Rich Countries". Innocenti *WP No.* 2005-01. Florence, UNICEF Innocenti Research Centre. Available from <http://www.unicef.org/irc>

ECHP User Guide available at:

http://epunet.essex.ac.uk/echp_userguide_toc_content.htm

Εμμανουήλ, Δ., Βελίδης, Σ. και Στρουσοπούλου, Ε., 1996, *Η Στέγαση των Χαμηλών Εισοδημάτων στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΔΕΠΟΣ.

ΕΣΥΕ, δελτία τύπου – Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) 2003 και 2005- δελτία τύπου/κοινωνικές στατιστικές / εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης, www.statistics.gr.

Flaquer, L., 2007, "Family Change and Child Poverty in Comparative Perspective", *WP No. 1/2007*, Children's Well-being International Documentation Centre, WELLCHI NETWORK, Barcelona.

www.ciimu.org/webs/wellchi/publications.htm

Flaquer L., 2002, "Υπάρχει Ιδιαίτερο Πρότυπο Κοινωνικής Πολιτικής;" στο Μαρατού-Αλιπράντη, Λ. (επιμ.) *Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και Προκλήσεις στο Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Αθήνα, Gutenberg, σσ. 47-84.

Frick, J. R., 2005, "A General Introduction to the German Socio-economic Panel Study (SOEP) – Design, Contents and Data Structure [*Waves A-U, 1984-2004*]". Available at: <http://www.diw.de/gsoep/>

GUIO, A.C., 2005a, "Income Poverty and Social Exclusion in the EU25", Eurostat Statistics in Focus, 13/05.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-013/EN/KS-N

GUIO, A.C., 2005b, "Material deprivation in the EU", Eurostat Statistics in Focus, 21/05

Hoelscher, P., 2004b, "Tackling Child Poverty and Social Exclusion – European Challenges", available at:

<http://www.apsoc.ox.ac.uk/Espanet/Espanetconference/papers/ppr13B.PH.pdf>

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 315/2006 διαθέσιμη ιστοσελίδα:

<http://eurex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:052:0016:01:EL:HTML>

- Καράγιωργας, Σ. και συν, 1999, *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*. Δεύτερη Έκδοση. Τόμος Α' και Β', Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Lynn, P. (ed.) et.al., 2003, "British Household Panel Survey Waves 1 to 10: 1991-2000". Institute for Social and Economic Research, University of Essex [online].
- Mainieri, T. (ed.), 2006, 'The Panel Study of Income Dynamics. Child Development Supplement'. User Guide for CDS-II [online]. Available at: <http://psidonline.isr.umich.edu/CDS>.
- Ματσαγγάνης, Μ., 2002, «Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια στην Ελλάδα», στο Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (επιμ.) *Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και Προκλήσεις στο Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Αθήνα, Gutenberg, σσ.161-186.
- Moore, K., 2001, "Frameworks for understanding the intergenerational transmission of poverty and well-being in developing countries", CPRC Working Paper 8, Chronic Poverty Research Centre.
- Μπαλούρδος, Δ., 2005, «Εννοιολογικές και Μεθοδολογικές Περιπλοκές της Φτώχειας» στο Ζιώμας, κ.ά. (επιμ.) *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, ΕΚΚΕ σσ. 129-138.
- Μπούζας, Ν. (2006) «Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά στην Ελλάδα: μια πρώτη διερεύνηση των χαρακτηριστικών τους», στο Σακέλλης, Γ. κ.ά. Πρακτικά Συνεδρίου «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες» Αθήνα, ΕΚΚΕ σσ. 99-107.
- Ntoulos, G., Nikolaidis, G. and Oorfanou, M. (2005) 'Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC 2004)', Intermediate Quality Report.
- Regulation CE 1177/2003 of European Parliament and Council, available at: http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2003/l_165/l_16520030703en000100
- Ridge, T., 2002, *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*, Bristol, The Polity Press.
- Σακέλλης Γ., 2006, «Η Κοινωνική Πολιτική σε Δράση: Καταπολεμώντας τη Φτώχεια και τις Ανισότητες στην Ελλάδα», στο Σακέλλης κ.ά., Γ. Πρακτικά Συνεδρίου «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες» Αθήνα, ΕΚΚΕ σσ. 99-107.
- Σακέλλης, Γ., 2005, (επιμ.) «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Ανισότητες: Παρουσίαση βασικών αποτελεσμάτων της "Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών" (EU-SILC)» στο Ζιώμας, κ.ά. (επιμ.) *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, Εθνικό Κέντρο Κοι-

νωνικών Ερευνών – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: ΕΚΚΕ
σσ. 115-128.

Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ
<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>
<http://www.unicef.gr/reports/symb.php#a>

UNICEF “Child Poverty in Rich Countries (2005) Innocenti Report Card No.
6.Florence, UNICEF Innocenti Research Centre.

Wong, D., 1984, “The Limits of Using the Household as a Unit of Analysis”, in: Smith, J., Wallerstein, I. and Evers, H. D. (eds) *Households and the World-Economy*, Beverly Hills, CA, Sage, pp. 56-63.

Wyness, M., 2006, *Childhood and Society. An Introduction to the Sociology of Childhood*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, Palgrave Macmillan.

